

ЗМІНИ НАПРЯМКУ РУХУ ХУДОЖНЬОГО ЧАСУ В РОМАНІ ЕНН ТАЙЛЕР "АМАТОРСЬКИЙ ШЛЮБ"

Стаття присвячена семантичному аналізу засобів відображення напрямку руху художнього часу в романі Енн Тайлер "Аматорський шлюб", а саме: ретроспекцій, проспекцій, розширвань часу та темпоральних стрибків.

Засоби розглядалися крізь призму їхнього лексичного представлення в тексті та стилістичної ролі в зображенні сприйняття часу персонажами.

Сучасна наука відзначається особливою антропоцентричністю, тобто вміщенням людини та її внутрішнього світу в середину своїх студій [1: 154]. Одним із напрямків сучасної психології в плані вивчення співвідношення Людина – Час є дослідження відображення свідомістю людини об'єктивного часу [2: 15], який, за Е. Гуссерлем та М. Хайдеггером, має три виміри: теперішнє містить в собі минуле і майбутнє, ретенцію та протенцію, тобто є конституюваним минулим та майбутнім, несе їх в собі, складається з них [3: 192, 205]. Минуле існує в нашій пам'яті (прожитих роках і подіях, що їх запам'ятовували), в структурі нашої особистості та в характері, що склався в ті далекі роки, коли минуло було теперішнім. Майбутнє невідоме, але люди не можуть не думати про нього, а думаючи, не відтворювати його в їхніх планах, мріях, страхах і надіях [2: 106].

Художній твір – унікальна структурна організація трьох основних змістових універсалій тексту: Людини, Часу і Простору [4: 96]. Свобода руху часу в уявних світах текстів принципово відрізняється від можливості реверсії та акселерації часу в ментальному світі реально існуючої людини, адже автор, що створює твір, знає події наперед [5: 147]. Швидкість/напрямок руху художнього часу змінюються за бажанням автора/наратора/персонажа. Ці дивовижні якості розподіляються між 1) часом, що його переживає персонаж чи оповідач, з одного боку, і, з другого, 2) часом зображуваним (автором, оповідачем) [4: 89].

Читач живе в хронотопі, встановленому автором, який вільно пересуває ланки часового ланцюга, оскільки наперед знає кожну з них [5: 147]. Поступальний рух художнього часу відзначається "зубчастим" характером: у літературному творі наявний вихід за межі сюжетного теперішнього, який здійснюється вертикальними зламами "вниз", "углиб", у минуле, що постає як ретроспекція, та "уверх", у майбутнє – як проспекція [6: 11]. Ретроспекція – це повернення до минулого з поточного моменту; проспекція – це визначення майбутнього наперед [4: 93]. Саме тому, що автор з самого початку знає історії своїх героїв, він може в середині оповіді згадати кінець чи ввести минуле [4: 89]. Авторське всевідання про світ, що створюється ним, передбачає попередню "прожитість" ним тих подій, які ще не відомі ні діючим в них особам, ні читачам. Це є основним чинником, що робить можливим темпоральні злами в художньому тексті [7: 129-130].

Метою цього дослідження є вивчення темпоральних зламів як засобів передачі напрямку руху часу в тексті роману сучасної американської письменниці Енн Тайлер "Аматорський шлюб" [8]. Актуальність дослідження полягає в тому, що композиційний рівень текстової структури та потенціал уявлення часу можливого світу через організацію сюжету або не розглядався взагалі або епізодично згадувався у зв'язку з вище вказаними текстовими категоріями проспекції та ретроспекції [5: 146].

На думку самої письменниці, в цьому романі вона здійснила подорож у часі: *"The "time trip" I made in writing this book was enormous fun, by the way... I do think that I took some risks with those swoops across time... The Amateur Marriage is a book I'm proud of, and it's probably the best written"* [9: 311-312].

Окреслимо сюжет (систему подій, що складають зміст дії літературного твору [10: 431]) роману Енн Тайлер. Тривалість сюжетного часу роману – 60 років. Цей часовий відрізок – це історія зустрічі, одруження, подружнього життя, розлучення протагоністів Полін та Майкла та їхнього життя після цього. Дія розпочинається одного грудневого дня 1941 року, коли молоді люди випадково знайомляться у крамничці, в якій Майкл працює зі своєю матір'ю – вдовою місіс Ентон. За коротким періодом зустрічей настає період перебування Майкла на фронті, листування з коханою, дострокове повернення через поранення, одруження, народження дітей, радісні та сумні події подружнього життя (смерть матері Майкла, зникнення на довгі роки дочки, суперечки з дружиною). Композиційно роман побудовано так, що розрив подружжя відбувається саме в середині твору (6-а з 10 глав) та саме посеред розгортання дії сюжетного часу – в день 30-ї річниці одруження. Друга половина сюжетного простору присвячена спільному вихованню внука, незважаючи на другий шлюб Майкла.

У просторово-часовому континуумі аналізованого роману час рухається не суцільним потоком, а зазнає темпоральних зламів. Під темпоральними зламами, вслід за В.А. Кухаренко, розуміємо вище згадані 1) **ретроспекцію** (flash-back) та 2) **проспекцію** (flash-forward), а також 3) **розширення теперішнього часу** (exfoliation of time), та 4) **хронологічні стрибки** [4: 89, 95] (chronological swoops) [4: 89, 95; 9: 311].

Для Енн Тайлер характерною є відсутність сталої позиції (схеми розгортання сюжету), тобто анахронія [11: 82]. Серед перерахованих темпоральних зламів в аналізованому романі найчастіше зустрічається **ретроспекція**, що є характерним для наративної структури жанру сімейного роману, адже сім'я являє собою ніщо інше як спогади [12: 4]. Звернення до минулого характерне для письменників "південної школи", що відображає певну направленість до нього південного світогляду [13: 15]. Оповідь щоразу повертається до минулого, яке допомагає встановити причинно-наслідкові зв'язки, з'ясувати теперішній стан речей. Вибудовується певний ретроспективний коридор, який відлунням з'являється знову і знову [11: 83]. Минуле,

що інтенсивно воскрешається, надає переконливості тому, що відбувається в сюжетному теперішньому [14: 114].

У моменти включення в текст ретроспекцій нарративний ланцюг призупиняється, сюжетний теперішній час **консервується** [7: 130] (60 ретроспекцій на 306 сторінок тексту). Незважаючи на значну кількість ретроспективних крапель, їхній об'єм в тексті є незначним (від 1-2 речень до 4-х сторінок), на відміну від інших романів Енн Тайлер, наприклад "Уроки дихання" [15], де ретроспективні вставки загальним об'ємом 47 на 338 сторінок тексту займають по 30-50 сторінок, і де основні події відбуваються в ретроспективному минулому, тоді як в сюжетному теперішньому часі тривалістю один день мають місце лише тривіальні речі. На противагу цьому твору, основні події роману "Аматорський шлюб" відбуваються в сюжетному теперішньому. Час від часу перед читачем минають епізоди з минулого, що допомагають з'ясувати причини трагедій родини: втеча з дому дочки, розлучення подружжя.

Виділяють 5 основних типів ретроспекції залежно від уведення в текст та функціонування в ньому: 1) *інтродуктивна* (єдиним фрагментом вводить нового персонажа з історією його життя до моменту входження у світ тексту); 2) *кумулятивна* (хронологічно непослідовно розкриває окремі минулі події життя головних героїв, у процесі чого складається ланцюг ситуацій, що прояснюють поведінку героя в теперішньому); 3) *відновлювальна* (відновлює істинний хід подій, повертаючись до критичної точки, від якої їх розвиток був помилково витлумачений персонажами); 4) *метанаративна/інклюзивна* (вводить світ, чужий для художнього світу, що впливає на вигаданий світ, надаючи йому достовірності, прикладом чого є ретроспективні включення газетних текстів, особисті щоденники, листи); 5) *ремінісцентна* (герої поринають у спогади у зв'язку з асоціацією, викликаною ситуацією в теперішньому часі) [6: 12-13]. Усі вони несуть різне функціональне навантаження: інтродуктивна індивідуалізує персонаж; кумулятивна та ремінісцентна встановлюють причинно-наслідкові зв'язки; відновлювальна виконує текстотвірну функцію; інклюзивна створює враження достовірності [6: 12-13].

Домінуючими в романі є *ремінісцентні ретроспекції* (49 випадків), що пов'язано із задумом автора зобразити еволюцію внутрішнього стану протагоністів (Майкла, Полін та їхніх дітей Джорджа та Карен) у їхньому прагненні з'ясувати теперішній стан речей. Символічним є те, що старша дочка Лінді, яка покинула дім батьків без жодних пояснень, такого прагнення не має: про її внутрішній світ читач дізнається лише з роздумів її рідних. Це єдиний член родини, який живе "одним днем", не пам'ятаючи про минуле і не замислюючись над майбутнім. Проте, саме Лінді стає поштовхом до посиленої внутрішньої роботи інших персонажів (19 ретроспекцій пов'язані безпосередньо з нею). Вона примусила батьків замислитися, що було не так у їхніх стосунках, що робило перебування дочки в домі некомфортним. Таким чином, ремінісцентна ретроспекція демонструє дію обставин на особистість через цілу систему причин та наслідків.

Інтродуктивна ретроспекція (5 випадків) вводить минуле персонажів до моменту їхнього входження в текст, "підводячи" читача до сюжетного теперішнього та сприяючи глибшому розумінню їхнього внутрішнього світу: знайомство Майкла та Полін; дитинство дочки Лінді; трагічне життя місіс Ентон (матері Майкла); зустріч Майкла з майбутньою другою дружиною Анною; знайомство Полін та Алекса Берроу, з яким вона мала епізодичний флірт під час шлюбу з Майклом.

Кумулятивна ретроспекція (6 випадків) допомагає з'ясувати деякі білі плями в житті персонажів (причини похмурого характеру місіс Ентон; особисте життя Полін до зустрічі з Майклом; перебування Майкла на фронті, листування з Полін, поранення; зміни в житті подружжя через декілька років шлюбу; процес відчуження Лінді).

Вираження часу в мові сконцентровано в функціонально-семантичному полі темпоральності, яке представлене засобами **граматичними** (система часів), **лексичними** (лексеми типу "вчора", "сьогодні", "завтра"), **синтаксичними** – складнопідрядними реченнями [5: 144]. Ретроспекція в романі представлена всім спектром минулих часів англійської мови: Past Indefinite, Past Continuous, Past Perfect, Past Perfect Continuous, структурами used to do sth., would do sth. У текст роману ретроспекція вводиться **лексикою на позначення ментальної діяльності** (to recall, to reflect, to picture, a picture, memory, to rise up, to remind, to pass in mind, to occur, a thought, to believe, to wander (about thoughts), to remember, to search once mind for images, to know, to dredge up one memory, to unearth a memory), **темпоральною лексикою** (on a Monday morning afternoon in December 1941; in 1935, two years later; life, a photo, in the evenings, every Sunday morning, at first, last Christmas, last spring, last night, the very last moment, for a long time now, at the beginning of this school year, an hour, super, no longer, over the years, once; back in 1957, for their fifteenth anniversary; a period, three months every year, all these years, an evening the week before, years ago, a night, a flashback, twenty-two years come next June, lately) **власними назвами, що відкидають читача до попередніх подій** (**антропонімами** (Rodney, Richard, Lindy, Mrs. Anton, Anna, Kazmerows, Leo, Ernie, Johnny Dymski, Danny, Wanda Lipska, Katie Vilna, George, the Golka twins, the Szapp boys etc.), **топонімами** (St. Cassian, Guilford etc.), **складнопідрядними реченнями з підрядними часу**.

Проспекція зустрічається в тексті аналізованого роману (та й взагалі в художній прозі) набагато рідше, зазвичай це лише одна фраза – 1-2 абзаци [5: 148], але вона відіграє важливу текстотвірну функцію, створюючи саспенс (зображувана проспекція) та сприяючи поглибленню характеристики персонажа (проспекція переживана) [6:14]. Вона формує певний горизонт очікування читача, а можливо, й самих героїв, щодо можливих шляхів розгортання подій [11: 83].

Виділяють 3 види зображуваної проспекції: 1) *фактуальна* (автор відтворює минулі для нього події, результат яких, ще не зрозумілий читачеві, із самого початку відомий творцеві вигаданого твору), 2) *прямо направлена* (автор не лише повідомляє про факти майбутнього, але й про майбутній творчий процес: but I'll speak about it later), 3) *контрфактична* (очікувана подія у майбутньому так і не відбулася) [6: 13-14].

У тексті аналізованого роману прямо направлена перспекція відсутня. Єдиним прикладом контрфактичної перспекції є зображення автором очкування Полін чоловіка, який пішов назавжди: "He would be back. No question of that. As soon as he had cooled off he'd come back, sound asleep without a care in the world ... It was pitch-dark and silent, the insects quiet, no traffic, and Michael's side of the bed was empty" [8: 176-178]. Цей абзац містить контамінацію двох темпоральних зламів: ретроспекції та перспекції. Переконаність у тому, що чоловік повернеться, межує зі спогадами про сварки в минулому. Таке зіткнення різних часових пластів сприяє вираженню внутрішнього стану персонажа. Зигзагоподібне розгортання подій відновлює стан його глибокого сум'яття [14: 114].

Фактуальна перспекція налічує 9 прикладів. "Had he realized, even then, that this time Lindy was gone for good?" [8: 126] – так автор повідомляє читача про те, що дочка Ентонів не повернеться, хоча попереду ще 30 сторінок надій та очікувань до моменту повного усвідомлення, що Лінді не повернеться. Наступний уривок містить 2 фактуальні перспекції в одному реченні: "There was a reverent, alert silence, as if everyone understood that this moment was significant – even the girl with the handkerchief, the one Wanda has called Anna ..." [8: 6]. Перша полягає в тому, що автор, забігаючи наперед, повідомляє читача про події, які наперед достеменно відомі лише йому одному: зустріч Майкла та Полін матиме довготривалі наслідки. Друга перспекція є прихованою: автор знає, що дівчині Анні, що супроводжувала Полін, судилося через 30 років стати його другою дружиною, а читач про це навіть не здогадується.

Наступна згадка про Анну відбувається на 46 та 206 сторінках роману у вигляді переживаної перспекції з використанням нереального умовного способу (unreal conditional): "Anna Grant had married a colonel and moved to Arizona. "You remember Anna, the girl who played the piano at your wedding," Wanda said. Michael said, "Sure," for of course he remembered Anna – her archless, level eyebrows and smooth brown turned-under hair. He was surprised by a twinge of wistfulness. "Why could not he have fallen for a woman like Anna Grant?" he wondered. His life would have been so simple and serene!" [8: 46-47] та "And yet, in some part of his mind, Anna had always stood for the way things might have been if he had chosen differently ... He and Anna would have had a mature and considered courtship, and they would have married in a dignified ceremony and produced children who were more related to him, somehow" [8: 206-207]. Роздуми про Анну спричиняють інші припущення: "Sometimes he fantasized that at the very end of his life, he would be shown a sort of home movie of all the roads he had not taken and where they would have end ... Oh, all these forks, forking again and yet again!" [8: 206]. Такий прийом проектування неможливого майбутнього давно минулих подій або неіснуючих померлих людей характерний для творчості Енн Тайлер. Численні "якщо" ситуації повертають сюжет в минуле (а що могло статися тоді?) [11: 83].

Сон можна також розглядати як перспекцію, виражену онейроїдом [16: 6] ("oneyроїд" (гр. oneiros – сновидіння) – чудернацька суміш фрагментів відображення реального світу і яскравих фантастичних уявлень, подібно до того, як це відбувається уві сні [17: 346]). На початку останньої глави Майкл побачив сон "that had the landscape of a fairy-tale – soft green hills and valleys, little thread of a road winding toward the horizon. The atmosphere of the dream colored his early morning" [8: 295]. Читач знаходиться у стані очікування, не знаючи що означатиме для протагоніста цей сон. Розв'язка настає в кінці роману, коли Майкл, під впливом спогадів про покійну Полін, відчуває потребу пройти по старій дорозі до їхнього першого дому: "In this dream last night, he was walking through a misty valley trying to find his way home. Somebody was helping him, a beautiful golden-haired woman with a wand." [8: 298]. Закінчується роман продовженням сну-перспекції – мрією, грою уяви: "He could almost pretend to himself that Pauline had still been alive all this time, pursuing her own routine, in her own corner of the world. He could imagine her in the front yard of the house, which lay just around the next bend ... When his footsteps drew closer ... she would stop work to listen, and when he came into view she would straighten, shading her eyes with one hand. "Is it you?" she would ask. "It's you! It's really and truly you!" she would cry, and her face would light up with joy" [8: 305-306].

Основну роль у створенні перспекції відіграє не граматичний час (використовується увесь спектр часових форм, єдина граматична модель відсутня), а лексичні темпоральні та ментальні сигнали: *silence, a moment, on the deathbed, to realize, as soon as, a dream, to pretend, long afterward, even then, to know*.

У романі присутні сегменти тексту, в яких час зазначається з точністю до хвилини. Їх можна вважати, на думку С.Р. Авраменко, емоційними дескрипторами, які імплікують збуджений емоційно-психічний стан індивіда, що живе в хронотопі цієї ситуації [16: 6]. Приклади такого **розшарування теперішнього**, тобто співіснування різних і разом з тим співіснуючих пластів часу: теперішнє, теперішнє миттю раніше ... [5: 144], є в 3-й, 4-й, 5-й та 6-й главах, де протагоністи переживають найбільші емоційні потрясіння: проблеми в шлюбі, очікування Лінді, яка втекла з дому, та розлучення Полін та Майкла. Так, четверта глава, присвячена втечі Лінді, загальним обсягом 25 сторінок містить 20 прикладів розшарування теперішнього з наступними часовими маркерами: *supper, last night, six, six-thirty, a while after, seven last night, seven this morning, 8:25, at breakfast, a moment later, after they got home from church, seventeen hours, three p.m., twenty hours, this afternoon, four o'clock today, twenty-one hours, four-seventeen, twenty-four hours, supper on Sunday*. Час, що детально фіксується, підкреслює загострене почуття часу протагоністами, які переживають серйозну душевну кризу.

Прямо протилежним засобом зображення руху часу в романі "Аматорський шлюб" є **хронологічні стрибки**. Роман поділено на 10 глав. Кожна наступна глава – це стрибок на декілька років вперед. Так, якщо перша глава закінчується шлюбною церемонією Полін та Майкла, то в наступній вони очікують другу дитину. В третій подружжя має вже трьох дітей, а в четвертій стикаються з проблемами втечі 18-річної дочки з дому. В п'ятій художній час зазнає найбільших метаморфоз: якщо в попередній главі час розшаровується, тягнеться невимовно довго внаслідок очікування Лінді, детально фіксується, то в цій він поступово набуває обертів й летить "так, що його годі спинити" [4: 89]: на п'яти сторінках тексту часові маркери "at first", "any moment",

"today", "tomorrow", "the day after tomorrow", "next week", "weeks", "every day", "months" змінюються більш віддаленими в часі: "family milestones", "Labor Day", "Christmas Eve 1961", "Christmas morning", "Pauline's birthday", "1963", "Pauline's mother's funeral", "George and Sally's wedding", "May of 1968" [8: 128-132]. Лише 6 абзаців відокремлюють наступні приклади, які демонструють стрибок часу на 7 років: "But she was only eighteen! She was alone in the universe!" [8: 131] та "What would she look like now? She was almost twenty-five years old" [8: 131]. Стрибки часу в наступних главах відбуваються з часовими інтервалами 4, 6, 12 та 11 років. Пробіли у знаннях читача заповнюються ремінісцентними ретроспекціями.

Таким чином, автор використовує весь спектр засобів на позначення руху художнього часу в романі "Аматорський шлюб", які в поєднанні та взаємо доповненні створюють дивовижні часові метаморфози, що відображають різні настрої протагоністів та зміни у їхньому сприйнятті часу.

Дослідження руху художнього часу в сучасній прозі можна продовжити в плані вивчення зміни його швидкості залежно від авторського задуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ребрій О.В. Вплив інновацій на розвиток мовних картин світу // Матеріали V Всеукраїнської конференції Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація. – Харків, Харківський нац. університет ім. В. Каразіна, 2005. – С. 153-155.
2. Абульханова К.А., Березина Т.Н. Время личности и время жизни. – СПб.: Алетейя, 2001. – 304 с.
3. Достал Роберт Время и феноменология у Гуссерля и Хайдеггера // Мартин Хайдеггер: Сб. статей / Сост. Д.Ю. Дорофеев. – СПб: ГАГИ, 2004. – С. 186-217.
4. Кухаренко В.А. О Функциональном расслоении художественного времени // Записки з романо-германської філології. – Одеса: Латстар, 2003. – Вип. 14. – С. 87-98.
5. Обелець Ю.А. Проспекция как разновидность темпорального аспекта воображаемых миров художественной прозы // Записки з романо-германської філології. – Одеса: Латстар, 2003. – Вип. 13. – С. 142-150.
6. Обелець Ю.А. Темпоральна структура можливих світів художнього тексту (на матеріалі англomовної прози): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Одеса, 2006. – 21 с.
7. Обелець Ю.А. Темпоральный аспект воображаемых миров художественной прозы: Ретроспекция // Записки з романо-германської філології. – Одеса: Латстар, 2003. – Вип. 14. – С. 129-137.
8. Tyler A. The Amateur Marriage. – N.Y.: Ballantine Books, 2004. – 306 p.
9. Huneven M. A Conversation with Anne Tyler / Anne Tyler: The Amateur Marriage. – N.Y.: Ballantine Books, 2004. – P. 309-313.
10. Словарь литературоведческих терминов / Под ред. А.И. Тимофеева, С.В. Тураева. – М.: Просвещение, 1974. – 509 с.
11. Покидько Г.С. Наративні стратегії в романістичі Енн Тайлер (на матеріалі роману "Бляшанкове дерево") // Всеукраїнський збірник наукових праць "Гуманітарний вісник". – Черкаси: ЧДТУ, 2005. – № 9. – С. 82-85.
12. Oates J. C. We Were the Mulvaneys. – N.Y.: Plume, 1997. – 454 p.
13. Стеценко Е.А. Проблема времени в "южной школе" современного американского романа: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Москва, 1978. – 24 с.
14. Индивидуально-художественный стиль и его исследование / Под общ. ред. В.А. Кухаренко. – Киев-Одесса: Вища школа, 1980. – 169 с.
15. Tyler A. Breathing Lessons. – N.Y.: Berkly Books, 1989. – 338 с.
16. Авраменко С.Р. Художній час у романі Джойс Керол Оутс "Ми були родиною Малвані" // Всеукраїнський збірник наукових праць "Гуманітарний вісник". – Черкаси: ЧДТУ, 2006. – № 10. – С. 3-6.
17. Словарь иностранных слов / Под ред. Л.С. Шаумяна. – М.: Русский язык, 1987. – 607 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.04. 2007 р.

Череповская Т.В. Изменения направления художественного времени в романе Энн Тайлер "Аматорский брак".

Статья посвящена семантическому анализу способов изображения направления движения художественного времени в романе Энн Тайлер "Аматорский брак", а именно: ретроспекций, проспекций, расслоений времени и темпоральных скачков. Средства рассматривались с точки зрения лексической представленности в тексте и стилистической роли в передаче восприятия времени персонажами.

Cherepovska T.V. Changes in fictional time movement in Anne Tyler's novel "The Amateur marriage".

The article is devoted to the semantic analysis of the means showing changing of fictional time direction in the novel "The Amateur Marriage" by Anne Tyler, namely: retrospections, prospections, exfoliations of time and temporal swoops. The means were considered through the prism of their lexical representation in the text and their stylistic role in showing the perceiving of time by the characters.